

Şuşa – 270

Bu il indiki azadlığının hər gününü sonsuz bir qürurla yaşadığımız Şuşa şəhərinin xalqımızın tarixinə şahidlik etməsinə başladığı gündən 270 il keçir. 270 ildir ki, Şuşa Azərbaycan xalqı üçün ucalıq, məğlubedilməzlik simvoludur, bu xalqın ən müqəddəs arzularını özünə bağlayan bir şəhərdir. Məhz buna görə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin fərmanı ilə 2022-ci il Azərbaycanda Şuşa ili elan edilmişdir.

Şuşa şəhərinin əsası 1752-ci ildə Qarabağ xanı Pənahəli xan tərəfindən qoyulmuşdur. Bu qala-şəhərin tikilməsi Pənahəli xan tərəfindən Qarabağ xanlığının hərbi baxımdan gücləndirilməsi üçün qəbul etdiyi mühüm strateji qərarlardan biri idi. Bu qalanın salınması və onun etibarlı müdafiə səddi kimi möhkəmləndirilməsi ardıcıl və ciddi siyasi-hərbi tədbirlər nəticəsində mümkün olmuşdu. Bu baxımdan Qacarlar hökmdarı Ağa Mehəmməd şahın Şuşaya 33 günlük birinci hücumunu Qarabağ xanlığı müdafiə qüvvələrinin hünər və dəyanətlə dəf edilməsi milli herb tariximizdə şərəfli və böyüclü yer tutur.

Cənubi Qafqaza ilk yürüşü zamanı Şuşanı işğal edə bilmədiyi üçün Ağa Mehəmməd şahın İbrahim xana qarşı xüsusi qəzəbi var idi. Qacar qoşunlarının ikinci irimiqyaslı hücumunu önlemək üçün İbrahimxəlil xan 1797-ci ilin yazında böyük bir qoşun dəstəsi ilə Araz çayına yaxınlaşan Ağa Mehəmməd şaha müqavimət göstərməyə çalışdı. Qacar qoşunlarına bəzi itkilər yetirilsə də, Ağa Mehəmməd şahın Cənubi Qafqaza hücumunun qarşısını almaq mümkün olmadı. Qacar təhlükəsinin qaçılmaz və real olduğunu görəndə İbrahim xan ailəsini, yaxınlarını, nökrər və qulluqçularını, bir çox bəylərin ailələrini götürüb silahlı dəstənin müşayiəti ilə Car-Balakən istiqamətinə yollandı.

Ağa Mehəmməd şah güclü müqavimətə rast gəlmədən Şuşa qalasına daxil oldu. Ağa Mehəmməd şah böyük bir dəbdəbə və təmtəraqla Şuşa qalasına daxil oldu, qalanın aşağı darvazasının yaxınlığında olan İbrahim xanın böyük oğlu Mehəmməd Həsən ağanın evində yerləşdi.

Qarabağ xanlığının möhkəmləndirilməsi üçün İbrahim xanla əlbir olanlar, Rusiya və Osmanlıdan kömək almağa göndərilənlər, Ağa Mehəmməd şah qoşunlarına müqavimət göstərmək istəyənlər həbsxanalara dolduruldu. Şahın ifrat sərtliyi, qəzəbi Şuşada da davam etdi və əslində, bu sərtlik 1797-ci il iyun ayının 5-də Ağa Mehəmməd şahın özünün Şuşada qətlə yetirilməsi ilə nəticələndi. Yeni Şuşanı fəth etmək Ağa Mehəmməd şaha nəsib olmadı və bu şəhər yenidən öz azadlığına qovuşdu.

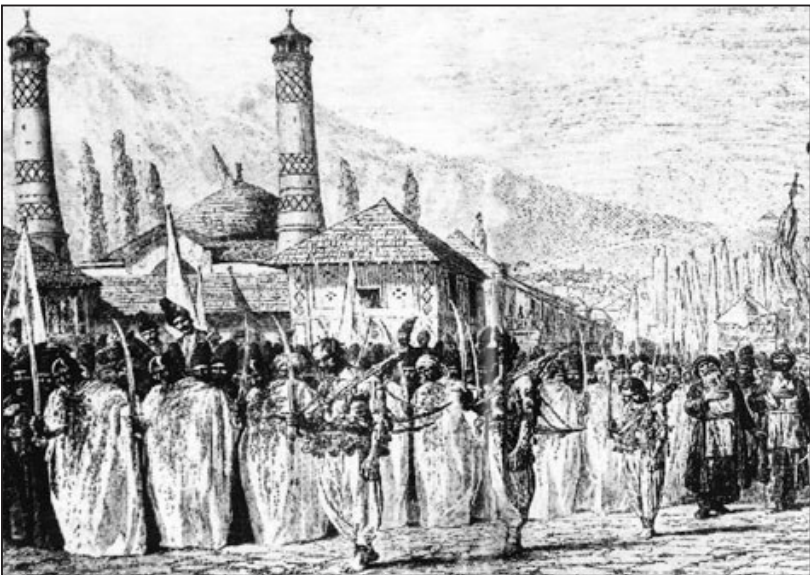
Şuşa üzərindən Qacar təhlükəsinə uzaqlaşdırmaq mümkün olsa da, XVIII əsrin sonu və XIX əsrin əvvəllərində yeni bir təhlükə özünlə göstərməyə başladı. Bu təhlükə Rusiyanın işğalçılıq planları ilə bağlı idi. Doğrudur, 1805-ci il may ayının 14-də Qarabağ xanı İbrahim xan xanlığın nisbi müstəqilliyinin saxlamaq üçün Kürəkçay müqaviləsini imzalamalı oldu. Lakin tezliklə Rusiyanın işğalçılıq niyyətləri aydın oldu və Qarabağ xanlığı da bu işğala məruz qaldı. Şuşa qalası Rusiya qoşunlarının nəzarəti altına düşdü və bu işğal XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan

öz müstəqilliyinin bərpa etdiyi vaxta qədər davam etdi.

Amma tarixdən o da bəllidir ki, 1826-cı ildə də Şuşa üzərinə hücum həyata keçirildi. O zaman Abbas Mirzənin rəhbərliyi altında olan Qacar qoşunları Şuşa üzərinə hücum çəkərək bu şəhəri Rusiyanın əlindən çıxarmağa və Qacar hakimiyyəti altına salmağa cəhd göstərdi. Bölgəyə səpələnmiş olan rus qoşunları Şuşanın qoruyub saxlanması üçün bu qala daxilinə toplaşdılar və lazım olan tədbirləri görməyə başladılar.

Abbas Mirzə isə öz qoşunları ilə Araz çayının şimalına adlayıb hücumu başladı və Şuşa qalasının yaxınlığında düşərgə saldı. O ümid edirdi ki, qalanı çox tezliklə ələ keçirə biləcəkdir. Şahzadədə belə bir ümid var idi ki, istər Şuşa əhalisi, istərsə də Qarabağ əhalisi Qacar hakimiyyəti altında olmağa daha çox meyllidirlər. Bu isə Şuşanın ələ keçirilməsini asanlaşdırı bilərdi. Lakin bu heç də belə olmadı və Şuşa qalasının ələ keçirilməsi gündü-gündən ləngiməyə başladı. Qacarlar hökmdarı Fətəli şah Şuşa üzərinə əlavə qoşun dəstələri göndərdi ki, qalanın fəthini tezliklə başa çatdırmaq mümkün olsun.

1826-cı il iyul ayının 25-də şah qoşunları tərəfindən Şuşa qalasının

mühasirəsinə başlandı. Şuşa qalasından yarım fərsəng aralıda düşərgə salan Abbas Mirzə özü də tez-tez qala divarları ətəklərinə gəlir və mühasirənin gedişi ilə maraqlanırdı. Onun və şah qoşunlarının bütün cəhdlərinə baxmayaraq, qalanın mühsirəsi uzanmaqda davam etdi. Qala daxilindəki rus qoşun dəstəsi bütün güclərini toplayaraq qala daxilində müdafiə olunmağa çalışırdı. Şuşa qalasının divarlarına sığınmaq onların yeganə ümid yeri idi.

Mövcud mürəkkəb vəziyyətdən necə çıxmağın yollarını aramaq üçün Şuşadakı rus dəstəsinin rəhbərlərinin hərbi surası ciddi tədbirlər müəyyən etdi. Şuşanın mühasirəsi 48 gün davam etdi. Bu müddət ərzində qalanın ələ keçirilməsi üçün şah qoşunları tərəfindən bir sıra istehkam işləri

görüldü, səngərlər qazıldı. Ruslar qalanı əllərində saxlaya bildilər. Abbas Mirzə öz məqsədinə nail olmadı və şah qoşunları Şuşa qalasını ələ keçirə bilmədilər. Ona görə də 1826-cı il sentyabr ayının 18-də Qacar qoşunları Şuşa qalasının mühasirəsini tərk edərək Araz çayının cənubuna çəkildi. Bununla da Şuşanın fəth edilməsi üçün göstərilən daha bir cəhd nəticəsiz qaldı.

Təxminən, bir əsrlik fasilədən sonra, yeni XX əsrin əvvəllərində Şuşa uğrunda aparılan mübarizənin yeni bir səhifəsi açıldı. Bu dəfə Şuşaya sahib olmaq istəyən yeni qüvvələr ortaya çıxdılar. Bunlar erməni millətçi-təcavüzkar qüvvələri idilər. “Böyük Ermənistan” kimi mifik və xəyali bir planın arxasınca qaçan erməni millətçi dairələri böyük himayədarlarının siyasi və hərbi dəstəyi ilə Azərbaycan xalqına qarşı

insanlar gətirdilər. Eyni zamanda, bölgədə azərbaycanlı əhaliyə qarşı qanlı təcavüzlər başladı. Azərbaycan hökuməti, onun hərbi qüvvələri Bakı şəhərinin erməni-daşnak təcavüzündən azad edilməsi kimi tarixi bir vəzifəni həll etdiyi vaxtlarda erməni millətçi dairələri Şuşada və Qarabağda möhkəmlənməyə çalışıdılar.

Lakin onların bu niyyəti uzunmüddətli olmadı. Belə ki, 1918-ci il sentyabr ayının 15-də Bakı şəhəri Azərbaycan xalqının qardaşlıq köməyinə gəlmiş türk hərbi qüvvələri ilə milli hərbi qüvvələrdən təşkil edilmiş Qafqaz İslam Ordusu tərəfindən azad edildikdən sonra Qarabağ üzərinə hərbi qüvvə göndərmək imkanı əldə edildi. Qafqaz İslam Ordusu komandanlığının qərarı ilə Qarabağın və Şuşanın erməni təcavüzündən azad edilməsi vəzifəsi

Milli ruhun ölməzlik yuvası, zirvə qalası

geniş ərazi iddiaları irəli sürməyə başladılar. I Dünya müharibəsi illərində böyük dövlətlərin siyasətinin oyuncağına çevrilən erməni millətçi dairələri ələ keçirdikləri sonsuz sayda silahlarla Azərbaycan ərazilərində böyük təcavüzkarlıqlara başladılar.

Birinci Azərbaycan diviziyasına həvalə edildi. Onun rəhbərliyi altında Osmanlı və milli Azərbaycan hərbi hissələrindən və yerli könüllülərdən ibarət xüsusi bir dəstə yaradıldı və Qarabağa yola salındı. Türk zabiti Cəmil Cahid bəy tərəfindən rəhbərlik edilən bu dəstənin bölmələri 1918-ci il sentyabrın 25-dən etibarən Qarabağ ərazisinə daxil olmağa başladılar.

Cəmil Cahid bəy Qarabağ ermənilərinə tərkislah olmaları barədə ultimatum verdi. Erməni millətçi dairələri türk-Azərbaycan qoşunlarının Qarabağa gəlməsini ciddi narahatçılıqla qarşıladılar. Qısa vaxtdan sonra bütün niyyətlərinin puç ola biləcəyini anlayan millətçilər sentyabrın sonlarında toplantı çağıraraq Azərbaycan hökumətini tanımayacaqlarını bildirdilər. Bu toplantının sonuna onu gətirən ermənilərdən üçünü həbs etdirdi. Digər iki erməni isə azad buraxıldı ki, Azərbaycan tərəfinin xəbərdarlığını ermənilərə çatdırsınlar. Onlara bildirildi ki, ən qısa vaxt ərzində ermənilər təslim olmasalar, onda Şuşa istiqamətində hücum başlayacaqdır.

Erməni millətçi dairələri bu xəbərdarlığa cavab verməyəndə türk-Azərbaycan qoşun hissələri oktyabrın 4-də Şuşaya doğru hərəkətə başladı və ələ həmin gün Əsgəran ətrafında güclü döyüş baş verdi. Bu döyüşdə bir zabiti və 32 əsgər şəhid oldu, 65 nəfər yaralandı, 16 min güllə və 276 top mərmisi istifadə olundu. Ayın 7-də milli qüvvələr Xankəndinə doğru hərəkəti davam etdirdilər. Oktyabrın 8-də isə türk-Azərbaycan hərbi qüvvələri Şuşaya daxil oldu. Bununla növbəti dəfə yad qüvvələr tərəfindən müqəddəs ruhun hakim olduğu Şuşa şəhərini ələ keçirmək niyyəti puça döndü.

Şuşa əhalisi Qafqaz İslam Ordusu qüvvələrinin şəhərə çatmasını səbirsizliklə gözləyirdi. Qoşunların

qarşılanması üçün xüsusi hazırlıq da görülmüşdü. Bu hazırlıq işlərinə rəhbərlik Müsəlman Milli Komitəsi tərəfindən edilirdi. Yerli əhalinin arzusu ilə Gövhər ağa məscidində 20 min rubl könüllü vəsait toplandı. Bu vəsait qoşun hissələrinin yerləşdirilməsinə, onların ərzaqla təchizatına sərf edilməli idi. Şuşa bəylərindən biri Şuşaya gələn qoşunların bir günlük bütün xərclərini öz üzərinə götürdü. Digər bəylər və imkanlı adamlar da qoşunların ərzaqla təminatı üçün böyük miqdarda çörək, çay, şəkər və s. aldılar. Şuşanın azad edilməsində iştirak etmiş türk zabitlərindən biri sonralar öz xatirələrində bu barədə belə yazırdı: “Təbiət gözəlliklərinə sahib Şuşa qalaya şəhərin ətəklərində bizləri maraq və həyəcanla gözləyən türklərin candan alqışları içində və pək çabuk hazırlanmış üç böyük

vamli şəkildə azərbaycanlı əhaliyə qarşı soyqırımları təşkil edir və bu əhalini sıxışdırmaqla Zəngəzur-Qarabağ bölgəsini bütünlüklə ələ kçəirməyə çalışırdı. 1919-cu ilin yayında erməni təcavüzünün şiddətlənməsi nəticəsində Qarabağda və Şuşa ətrafında vəziyyət yenə xeyli ağırlaşdı, Şuşa şəhəri ətrafında silahlı qarşıdurma baş verdi, bu şəhərin ələ keçirilməsi üçün yeni bir cəhd göstərildi. Lakin bu dəfə də erməni niyyətləri daşa dəydi və Şuşanı ələ keçirmək mümkün olmadı.

Erməni millətçi dairələri bununla heç də sakitləşmədilər. 1920-ci il mart ayının 22-də, Azərbaycan xalqının Novruz bayramını qeyd etdiyi günlərdə erməni hərbi qüvvələri gecə ikən qəfil hücumu başlayaraq Şuşada, Xankəndidə, Əsgəranda olan milli qüvvələrə zərbə vurdular və həmin qüvvələrə itki yaşatdılar.

Zəfər tağının altından keçərək girdik. Birincisində “Yaşasın Ənvər”, ikincisində “Yaşasın sultan”, üçüncüsündə “Bir gün olacaq şəmisi-həqiqi doğacaq, Şərqi bu əsir valdeləri hür olacaq” yazılmışdı”.

1918-ci il oktyabr ayının 8-də, səhər saat 10-da qoşunlar aşağıdakı tərkibdə şəhərə daxil oldular: Qabaqda süvarilər, arxasında topçular və pulemyotçular. Qoşunların arxasınca isə Qaladərə qəhrəmanları Sultan bəy və İldırım bəy hərəkət edirdilər. Azərbaycanlı qadınlar dəstə komandirina qırmızı məxmər üzərində mirvarilərle bəzədilmiş hədiyyə verdilər. Cəmil Cahid bəy şəhərə daxil olduqdan sonra əhali qarşısında çıxış etdi və dedi: “Bizim məqsədimiz qan tökmək deyil. Əksinə, sakitlik yaratmaqdır. Dövlətin bütün xalqları eyni hüquqlara malik olacaqlar. Hamı öz hökumətinin hakimiyyətini tanıyacaqdır və dinc əmək fəaliyyətinə başlamalıdır”.

Birinci Dünya müharibəsinin nəticələrinə görə, Qafqaz İslam Ordusu ləğv edildəndə və türk hərbi qüvvələrinin Azərbaycanı tərk etməsindən sonra Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün qorunması, o cümlədən də Şuşanın müdafiəsi bütünlüklə milli hərbi qüvvələrin üzərinə qaldı. Bu qüvvələrin çətin və ağır bir şəraitdə təşkilatlanmasına baxmayaraq, onlar tərəfindən Qarabağın və eləcə də Şuşanın müdafiəsinin etibarlı təşkili erməni millətçi qüvvələrinin təcavüzkar planlarının qarşısını almağa imkan verdi.

Tarixi Azərbaycan ərazilərində yaradılmış olan Ermənistan (Ararat) dövlətinin hərbi-siyasi rəhbərliyi da-

Sonra isə erməni hərbi qüvvələri işğalı bütün Qarabağ ərazisinə yaymağa başladılar.

Əvvəlcə Xankəndində başlanan erməni silahlı təcavüzü tezliklə Şuşada da öz davamını tapdı. Bu şəhərin ələ keçirilməsi üçün erməni hərbi qüvvələri milli bölmələrin üzərinə hücumu keçməklə bərabər, həm də Şuşi kənddə quruluş toplanla şəhəri top atəsinə tutdular. Erməni hərbi-siyasi rəhbərliyi belə bir plan ortaya atdı ki, Qarabağ bütünlüklə Azərbaycandan təcrid edilsin və sonra da bu bölgənin bütün yaşayış məntəqələri, o cümlədən də Şuşa tam nəzarət altına alınsın.

Erməni silahlı dəstələrinin Qarabağda irimiqyaslı hücumları bu bölgədə onsuz da ağır olan hərbi şəraiti daha da mürəkkəbləşdirdi. Bununla belə, bu təcavüzün qarşısının alınması üçün lazımi tədbirlərin həyata keçirilməsinə başlandı. Qarabağ general-qubernatoru ermənilərin hücumu xəbərini eşidən kimi yerli partizanları döyüşə səfərbər etdi. Ağdamla Əsgəran arasında olan bir sıra mövqelər Azərbaycan partizanları tərəfindən tutuldu.

Şuşada, Xankəndində və Tərtərdə Azərbaycan qoşun bölmələrinin qışlaları, silah və sursat anbarını tutmaq üçün erməni silahlı dəstələrinin göstərdiyi ilk cəhd uğursuzluğa düşər olsa da aydın idi ki, bölgədə mövcud qüvvələrlə güclənməkdə olan erməni qüvvələrinin növbəti hücumlarının qarşısını almaq heç də asan olmayacaqdır. Ona görə də, həm Qarabağ general-qubernatoru-

nun, həm də Daxili İşlər Nazirliyinin bölgəyə gəlmiş olan nümayəndələri respublika hökuməti qarşısında Qarabağa əlavə qüvvələr göndərilməsi haqqında məsələ qaldırdı.

Başlanan təcavüz respublikanın ərazi bütövlüyü üçün ciddi təhlükə yaratdığından Azərbaycan ordusunun bütün potensialı səfərbərliyə alındı və onun əsas gücü bura istiqamətləndirildi. Qarabağda başlanan erməni təcavüzünün qarşısını almaq üçün Azərbaycan Ordusunun hissə və bölmələrindən ibarət xüsusi bir əməliyyat qruplaşması yaradıldı və Azərbaycan Ordusunun qərargah rəisi general-mayor Habib bəy Səlimov bu qruplaşmanın rəhbəri təyin edildi. Bu qruplaşmanın qarşısına qoyulan əsas vəzifələrdən biri Əsgəranın erməni nəzarətindən azad edilməsi və Şuşaya aparan yolun açılması idi.

Bu vəzifənin həll edilməsi üçün 1920-ci il mart ayının 29-da Əsgəran istiqamətində Azərbaycan hərbi qüvvələrinin və könüllülərinin irimiqyaslı hücumu başladı. Əsgəran ətrafına böyük qüvvələr cəlb etməsi erməni hərbi rəhbərliyi böyük çətinliklə də olsa, bu hücumun qarşısını ala bildi. Azərbaycan milli qüvvələrinin rəhbərliyi bu hücumun gedişini və nəticələrini hərtərəfli təhlil etdi, uğurlu hücumun həyata keçirilməsi üçün bölgəyə əlavə qüvvələr cəlb etdi, hücumun təşkilinə yenidən baxıldı.

Bunların nəticəsi olaraq 1920-ci il aprelin 3-də başlanan yeni hücum Əsgəranın erməni hərbi qüvvələrindən təmizlənməsi ilə başa çatdı. Həmin gün hərbi nazir Səməd bəy Mehmandarov da Ağdama gəldi, hərbi qüvvələrin qarşısında dayanan növbəti vəzifələr müzakirə edildi, müvafiq qərarlar qəbul edildi. Uğurlu hücumun davam etdirilməsi üçün lazım olan tədbirlər həyata keçirildi.

Bütün bunların təsiri yeni hücumların təşkilində və nəticəsində də özünü göstərdi və 1920-ci il aprel ayının 5-də Azərbaycan hərbi qüvvələri Şuşaya daxil oldular. Bununla, Ermənistan hərbi-siyasi rəhbərliyinin Şuşanı işğal altına almaq üçün növbəti cəhdi də uğursuzluğa düşər oldu, Şuşada bir daha Azərbaycanın dövlət bayrağı qaldırıldı.

Mehman SÜLEYMANOV,
Milli Müdafiə Universiteti Hərbi Elmi–Tədqiqat İnstitutunun professoru, tarix elmləri doktoru